VÁCLAV VEBER

RUDÝ CAR

Stalin v čele Sovětského svazu v letech 1924-1953

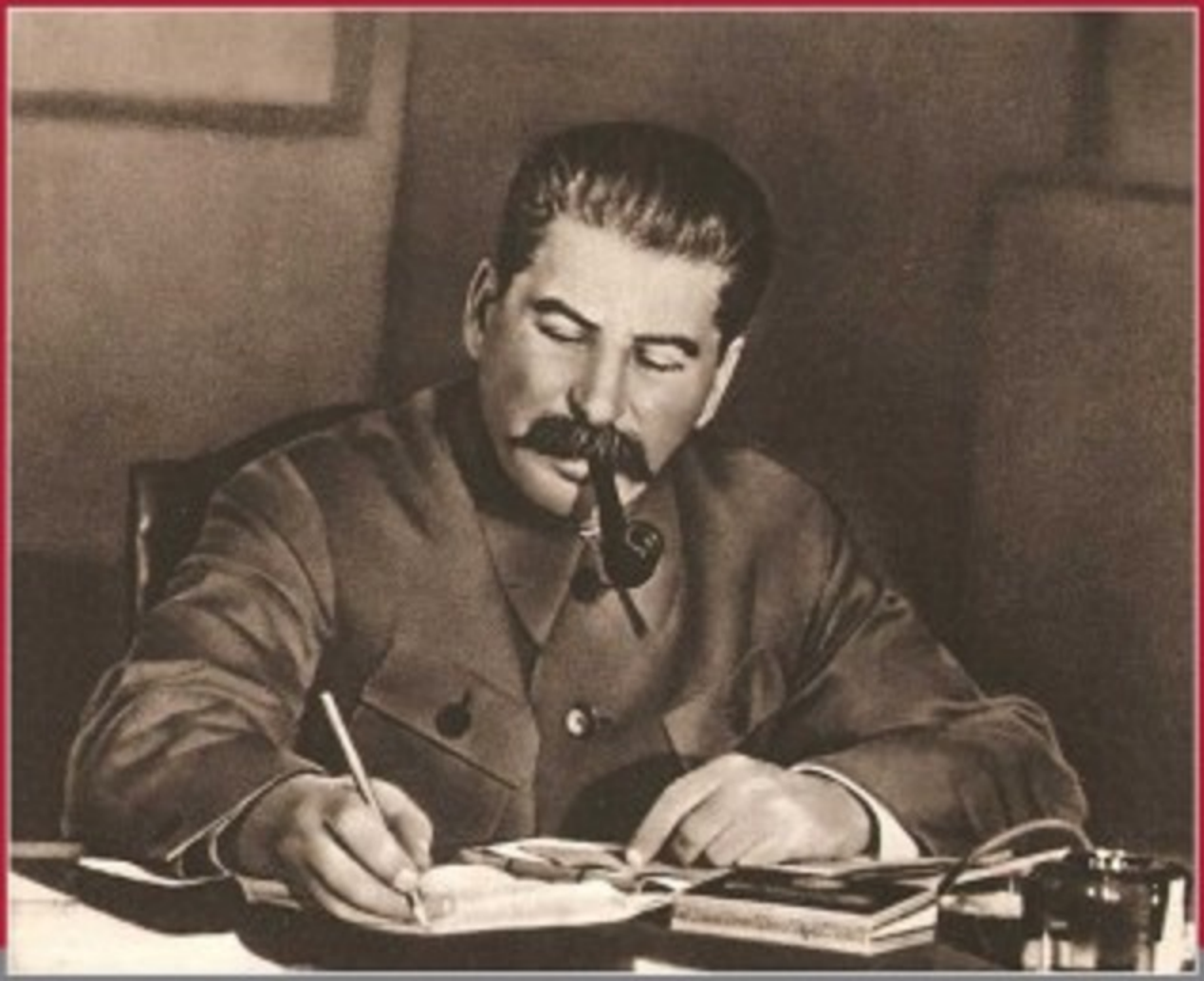

TRITON

TRITON
Praha / Kroměříž

VÁCLAV VEBER

RUDÝ CAR

Stalin v čele Sovětského svazu v letech 1924–1953

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Veber, Václav
Rudý car : Stalin v čele Sovětského svazu 1924–1953 /
Václav Veber. -- Vydání 1. -- Praha : Stanislav Juhaňák -
Triton, 2016
ISBN 978-80-7387-930-3

32-051 * 929 * 321.74 * 321.64 * 328/329 * (47+57)
- Stalin, Iosif Vissarionovič, 1879-1953
- politici -- Sovětský svaz
- komunistický režim -- Sovětský svaz
- stalinismus -- Sovětský svaz
- Sovětský svaz -- politika a vláda -- 1924-1953
- monografie

32 - Politika [15]
929 - Biografie [8]

VÁCLAV VEBER

RUDÝ CAR

Stalin v čele Sovětského svazu v letech 1924–1953

Stanislav Juhaňák – TRITON

Václav Veber
Rudý car – Stalin v čele Sovětského svazu 1924–1953

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

autor:
doc. PhDr. Václav Veber, CSc.

recenzoval:
MPhil, MA Petr Roubal

© Václav Veber, 2016
© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2016
cover © Dagmar Krásná, 2016

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON
Vykáňská 5, 100 00 Praha 10

www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7387-930-3

OBSAH

Předmluva ke 2. vydání 9

Úvod 11

1. kapitola
Cesta k moci 18

2. kapitola
Velký přelom 30
Stalin jako budovatel průmyslu 33
Socialistická kolektivizace 44
Konec kolektivizace a její výsledky 55
Strana a dobytí společnosti 57

3. kapitola
Stalinova hrůzovláda 64

4. kapitola
Stalinova zahraniční politika 84

5. kapitola
Druhá světová válka 96
Na Hitlerově straně 101
První fáze rusko-německé války 109
Druhá a poslední fáze rusko-německé války 119

6. kapitola
Po válce – stalinismus na počátku studené války 127
Vznik studené války 148
Poslední Stalinovy zločiny 152
Závěr. Stalin v ruské historii 161
Chronologie událostí 166
Slovníček méně známých pojmů 170
Kdo je kdo 172
Bibliografie použité literatury a pramenů 177
Jmenný rejstřík 182

PŘEDMLUVA KE 2. VYDÁNÍ

Je to již více než deset let, kdy v nakladatelství Triton v edici Dějiny do kapsy vyšla publikace Stalinovo impérium (Rusko 1924–1953). Ačkoliv naše česká vydavatelská aktivita zabývající se moderními sovětskými i ruskými dějinami není příliš bohatá, je vhodné uvést, že téma je stále živé a naše znalosti o něm si při nejmenším zaslouží inovaci. Od roku 2003 vyšlo zvláště v Rusku, ale i jinde ve světě, mnoho nových studií, odborných i z kategorie literatury faktu, právě tak i řada sborníků z různých konferencí, pokusů o shrnující zpracování, rovněž tak nové dokumenty, které se objevily v ruských archivech a byly zpřístupněny. Je tedy nejvyšší čas pokusit se o zpracování této tematiky na základě nových impulzů. Jistě není třeba připomínat, že Rusko samo se často připomíná svou aktivní politikou i snahou zasahovat do vývoje mezinárodních vztahů, hledá své místo ve světové politice, jeho současná politická elita se často odvolává na historické zkušenosti i tradice, není proto divu, že téma samo vyžaduje stálý a nepřetržitý studijní zájem. Stále platí Masarykova teze, kterou už vyznával Jan Slavík: Rusko není třeba milovat ani nenávidět, Rusko je třeba studovat a znát. Proto jsem uvítal nabídku redakce nakladatelství Triton, abych připravil do tisku druhé vydání starší práce o Stalinově Rusku, rád bych při této příležitosti vyslovil redakci upřímné poděkování.

ÚVOD

Jozif Džugašvili, po otci a po ruském způsobu Vissarionovič, známý jako Soso, Koba, především však jako Stalin, se narodil v Gruzii a pocházel z nuzných poměrů. Nic ovšem nevíme zcela jistě. Jeho otec byl snad příležitostný švec či dokonce rolník, jistě hodně pil a podle svědectví Stalinovy dcery Světlany zemřel v době Jozifova dětství pravděpodobně v důsledku hádky opilců. Matka posluhovala a musela se dost ohánět. Ze syna chtěla mít pána a jistě byla ochotna udělat pro něho všechno na světě.

Zdá se, že Stalinovými přirozenými vlastnostmi byly lež a utajování. Nic podrobného ani přesného o jeho životě, než vstoupil do popředí veřejného zájmu, nevíme, sám neprozradil skoro nic, pokud se ale o něčem zmínil, nejčastěji si protiřečil. Tak například datum jeho narození. Dnes s jistotou víme, že se narodil 18. prosince 1878 (používám důsledně

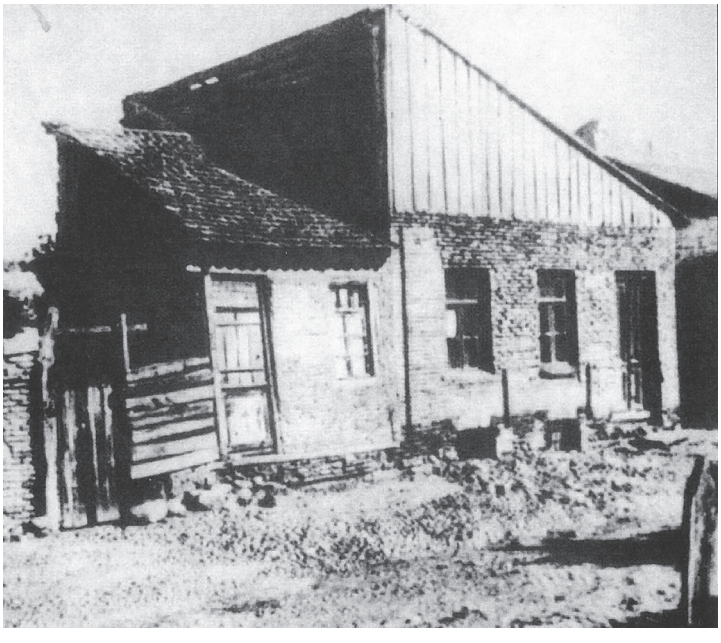

Stalinův rodný dům

evropský kalendář), on ale celý život uváděl jako datum svého narození, které se také oficiálně slavilo, 21. prosinec 1879. Dodnes se nepovedlo opravit drtivou většinu světových encyklopedií, vytrvale lpí na nesprávném údaji. Mám pro posunuté datum jeho narození docela pravděpodobné vysvětlení (gruzínské i ostatní matky na Kavkazu uváděly svým synům pozdější datum narození, aby oddálily jejich případný nástup do ruské armády – bály se všudypřítomné šikany; stejně se zachovala Stalinova první manželka se synem Jakovem). Už méně pochopitelné však je, proč ho uváděl i v dospělosti. A tak je to se vším. Se školou a vlastně celým životem v době carského Ruska. Nevíme ani přesně, kolikrát byl skutečně zatčen, kolikrát utekl z vyhnanství, kolikrát byl v cizině a co doopravdy dělal. Jeho oficiální životopis se tvořil až velmi pozdě v době jeho politické vlády, tříbil se a skládal z mnoha výmyslů i polopravd, až vznikla příkladná vzorová verze, která jistě neodpovídá skutečnosti.

Měl pravděpodobně dost obtížný život – ani na vyšší vzdělání nedosáhl. Základní čtyřletou školu v Gori navštěvoval šest let (myslím si, že pro obtíže s ruštinou, která byla i v Gruzii vyučovacím jazykem, ale mohlo tomu být i proto, že rodiče neměli peníze na školné[1]) a pravoslavný seminář v Tbilisi nedokončil, přestal jej na jaře roku 1899 navštěvovat a k závěrečným zkouškám pátého ročníku se nedostavil[2]. Byl vlastně nedostudovaným popem, pravoslavným farářem. V následujícím období (až do roku 1917) chodil do práce pravidelně jen 16 měsíců, opět ale nevíme přesně, čím se zabýval. Krátce byl zaměstnán v tbiliské hvězdárně, snad jako knihovník, matematik nebo pomocný pracovník – i tady si však můžeme vybrat. Od 23 let byl profesionálním revolucionářem, živila ho strana či spíše skupina, s níž byl v kontaktu a s největší pravděpodobností se profiloval jako bandita nebo v dnešním pojetí jako terorista. Bezpochyby organizoval tzv. exy čili expropriace, vyvlastnění (nejvyhlášenější byly přepady bank a následné loupení peněz – ta nejznámější se odehrála na Jerevanském náměstí v Tbilisi v červnu 1907, zemřelo při ní deset ochránců a uloupeno bylo 250 tisíc rublů), což tito „revolucionáři“ považovali za oprávněné. Někdy se možná po-

1 Boris Sokolov: Stalin – vlasť i krov, Moskva 2004, s. 12n.

2 Podle Sokolova i zde mohly být důvodem peníze na školné, jak uvedl Stalin při vysvětlení v roce 1902 v jednom z dotazníků, ale v r. 1932 ve zdůvodnění upřesnil, že to bylo za revoluční činnost. Jenže od druhého ročníku měl kázeňské prohřešky, od třetího navíc i špatný prospěch, který též mohl být důvodem k ukončení studia. Faktem je, že se koncem pátého ročníku na závěrečné zkoušky bez udání důvodu nedostavil a následně mu bylo studium přerušeno – šestileté studium tak ukončil čtvrtým ročníkem.

Žáci dobového semináře – Stalin v horní řadě uprostřed

dílel i na protivládních akcích, jako byly stávky či demonstrace, občas psal, dokonce i básně. Rozhodně chtěl svrhnout stávající řád nebo ho aspoň citelně poškozovat. Sám se jednou chlubil tím (uvádí to Chruščov), že se nejraději držel kriminálníků, které považoval za „sůl země".

Asi bychom neměli přehlédnout, že v dětství měl mnoho zdravotních problémů. Především byl velmi nízkého vzrůstu (v dospělosti měřil 162 cm) a byl často nemocen. Po neštovicích mu zůstaly tváře plné jizev, loket levé ruky měl po úrazu asi v šesti letech neohebný a nemohl narovnat ruku (obvyklá kariéra manuálního pracovníka mu tak byla znemožněna) a navíc měl od narození na jedné noze dva srostlé prsty. Fyzicky byl velmi handicapován; na obrázku třídy základní školy, který se zachoval, vypadá, jako by tam ani nepatřil. Co mu scházelo po fyzické stránce nahrazoval podle svědectví spolužáků zjevnou ambiciózností a všeobecnou ctižádostí. Stále prý kolem sebe organizoval skupiny kamarádů a hlavně dbal na to, aby ho poslouchali.

V září 1905 (to mu bylo 27 let) se v Tbilisi nastěhoval do domu rodiny Svanidzeových a brzo se sblížil s jejich nejmladší šestnáctiletou dcerou Jekatěrinou, kterou si následující rok v červenci 1906 vzal, protože spolu čekali dítě. V březnu 1907 se mu narodil syn Jakov, Jekatěrina ale po nuceném přestěhování do Baku v listopadu téhož roku

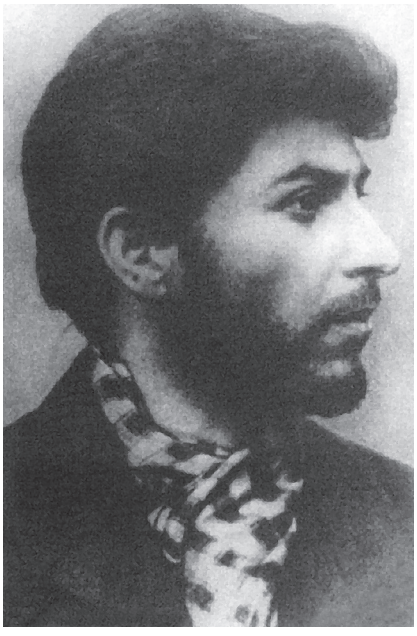

Stalin – policejní foto z roku 1902

zemřela na tyfus a Jakov zůstal u rodiny jeho zemřelé manželky, kde se se o něho starala její sestra. Stalin se s ním stýkal opravdu zřídka.

S Leninem se osobně znal od prosince 1905, pracovat pro něj začal asi velmi brzy, už od roku 1902. Lenin ho zprvu nebral nijak zvláště na vědomí (je znám jeho dopis z roku 1915, v němž shání jeho jméno s tvrzením, že mu vypadlo z paměti), ale Stalin byl pro něj jistě užitečný – pokud však pracoval v naprostém utajení. Dobře ho znali gruzínští sociální demokraté, kteří se však ve své drtivé většině hlásili do protileninského tábora a počítali se k tzv. menševikům. Asi do roku 1907 působil Stalin převážně v Gruzii, poté se, pokud nebyl ve vyhnanství v Rusku, dostal i do Petrohradu. Když se Stalin po březnové revoluci 1917 objevil v předních orgánech bolševické strany, zveřejnili menševici pochyby o jeho minulosti. Prý byl v letech 1907–1908 vyloučen ze sociálně demokratické strany (právě za teroristickou činnost, s níž menševici nesouhlasili) a v roce 1910 byl v Gruzii na stranické půdě dokonce jako agent-provokatér obviněn ze spolupráce s carskou policií (prý pro ni pracoval od roku 1906).[3] Argumenty se zdály být

3 Podrobně tuto historku na základě Trockého dokladů (L. Trotzky: Stalin, London 1941, s. 101) probírá R. Payne (Stalin, Stuttgart 1967, s. 110n.) – v březnu 1918

docela věrohodné. Před agenty se totiž vždy zázračně otevírala kariéra (v únoru 1912 byl totiž kooptován do ilegálního vedení bolševické strany v Rusku), což známe i z naší nedávné minulosti a vlastně i z devadesátých let. Obě obvinění se přetřásala v tisku a vyloučení se dostalo dokonce i před soud. Stalin podal žalobu a přestože soud nic nerozhodl, brzy všichni zainteresovaní pochopili (bylo to už v roce 1918), že podobné otázky jsou přinejmenším nežádoucí a pro tazatele doslova nebezpečné[4].

Stalin byl neznámou osobou i po celý rok 1917, nikde nevystupoval na veřejnosti a většinou mlčel i na schůzích stranických orgánů (John Reed ho ve své bolševiky oslavované prokomunistické reportáži *Deset dnů, které otřásly světem* nikde nejmenuje); hlasoval ovšem vždy pro Lenina.

Stalinovo vyhnanství mělo končit v létě 1917, přerušeno však bylo o rok dříve, protože byl – spolu s ostatními vyhnanci – na podzim r. 1916 povolán k odvodu do armády. Ze zdravotních důvodů však odveden nebyl, ale do Turuchanského kraje[5] se už také nemusel vrátit, a tak nahodile spolu s Kameněvem, jenž měl stejný osud, čekali, co se bude dít. Březnovou revoluci 1917 a pád carismu přivítali, neprodleně se vydali do Petrohradu a z titulu svého stranického postavení se ujali řízení Pravdy. Stalin se stal jedním z redaktorů a napsal asi 60 článků, jejich pozdější kritická analýza mu mnoho chvály nepřinesla. Zprvu bydlel u svých známých, v rodině Allilujevových, kde však bylo málo místa (měli čtyři syny a dvě dcery a právě k nejmladší Naděždě, které

připomněl veřejně Martov, přední menševik ve svém listě Vperjod a otiskl i v Izvěstiích a v Pravdě, že Stalin byl vyloučen ze strany. Stalin se bránil, byla ustavena komise k přešetření celé záležitosti (předsedal ji Nikolajevskij), ta odjela do Gruzie a vrátila se s pozitivním zjištěním, ale výsledek již nikoho nezajímal. Martovův Vperjod byl v dubnu 1918 zakázán. Nově celou záležitost probral A. Antonov-Ovsejenko: Stalin i jego vremja, Voprosy istorii 1989, č. 1, s. 84n.

4 Diskuse o tom, že Stalin pracoval krátkodobě i pro Ochranku a byl tedy agentem-provokatérm, se znovu vrátila za Chruščova v době 20. sjezdu 1956, mnozí staří bolševici žádali podrobná šetření. Chruščov je však jednoznačně okřikl, údajně argumentoval: *„To by znamenalo, že v naší zemi vládl třicet let agent carské ochranky“.* Edvard Radzinskij: Stalin – zevrubný životopis založený na nových dokumentech z ruských tajných archivů, MF, Praha 1998, s. 73.

5 Stalin žil krátce v Igarce. Na tomto místě byla v roce 1947 postavena Stalinova socha a objekt přikryt konstrukcí jako památník. Vězňové cestující po Jeniseji do pracovních táborů museli vystoupit a jít pěšky uctít tento Stalinův monument. To platilo do Stalinovy smrti, socha byla 1961 svržena do Jeniseje. R. Conquest: Stalin, München – Leipzig 1991, s. 85–86.

Stalin s druhou manželkou Naděždou Allilujevovou

v roce 1917 bylo 16 let, nalezl Stalin cestu, v roce 1919 si ji vzal za manželku a v březnu 1921 se jim narodil syn Vasilij).

Ukázalo se však brzy, že Stalin ve vedení strany je velmi schopným administrátorem, dokonalým úředníkem a že je hlavně důsledný: úkoly, jimiž je pověřen, splní do poslední tečky. Byl také specialistou na „mimořádná opatření“[6]. Andrej Zubov v jedné z posledních ruských prací, která se věnuje i Stalinovi, upřesňuje: *„Stalin byl inteligentní a bystrý, avšak postrádal kreativitu, byl chorobně podezíravý, mstivý a patologicky hrubý.“*[7] Brzy byl pro Lenina nepostradatelný nejenom proto, že se s ním v názorech rozcházel jen výjimečně, tj. že případně nestačil Leninovým obratům a změnám v posuzování věcí, byl ale schopný organizačně zabezpečit všechny jeho nápady i experimenty. Nepřekážel ani originalitou myšlení, z jeho strany totiž nehrozily žádné nové koncepce či návrhy, jimiž by se Lenin musel zabývat. Leninovi jen vadilo, že je arogantní a hrubý při vyžadování povinností a občas se s ním dokonce vážně střetl (v jednom z posledních svých dopisů žádal,

6 D. Volkogonov: Triumf a tragédia – politický portrét J. V. Stalina, I., Bratislava 1990, s. 93.

7 A. Zubov (ed.): Dějiny Ruska 20. století – díl I. (1894–1939), Argo, Praha 2014, s. 780.

Stalin za občanské války 1918

aby byl pro své charakterové vady z tak vysoké funkce odvolán, jeho přání však nebylo vyslyšeno). Volkogonov na jiném místě[8] píše, že Stalinův prostý styl v sobě skrýval „hluboký primitivismus a intelektuální ubohost". Tak se stalo, že byl Stalin od samého začátku v nejvyšším vedení strany a tím i státu, od léta roku 1919 byl členem politického byra. Tvořili ho v té době Lenin, Kameněv, Krestinskij, Stalin a Trockij, a i když docházelo pod Leninovou taktovkou k jeho postupné obměně, Stalin v něm nikdy nechyběl. Většinou jako jediný z vedení zasedal ještě v tzv. organizačním byru, kde měl na starosti realizaci, provedení a kontrolu přijatých závěrů. Proto Stalina málokdo znal, většina neměla o jeho činnosti ani ponětí a světový tisk ještě v roce 1924 komolil jeho jméno.

8 D. Volkogonov: Sem vožděj, I, Moskva 1995, s. 183.

1. KAPITOLA

Cesta k moci

Doufám, že se příliš nezmýlím, uvedu-li, že pravděpodobně někdy v období let 1921–1922 si Stalin uvědomil možnost stát v čele státu. Sál do sebe zkušenosti a znalosti politického praktika se zřetelnou vášní po moci, byl úzce napojen na Lenina, jenž tomto období začal viditelně zdravotně strádat. Vrhl se na studium historie, aby z ní získal maximum znalostí i návrhů, jak řešit otázky moci a jak ji bezbolestně kumulovat. Hledal užitečné příklady od Caesara až k ruským carům, nezapomněl ani na Napoleona.[9]

Situace přímo volala po perspektivním výhledu. Na jaře 1921 Lenin pod tlakem poměrů i z obav ze ztráty moci začal měnit, ovšem jen dočasně, politiku státu – na všechny neduhy měl orientaci na tzv. novou ekonomickou politiku. Nebyl to upřímný obrat už proto, že v popředí Leninova zájmu nebyl prospěch země, ale udržení moci v rukou bolševické strany a především jeho samého. Podle Leninova názoru bylo nutné každou novinku či obrat v politice zabezpečit upevněním bolševické vlády, rozumělo se tím moci jeho samého, eventuálně nepočetné skupiny jeho stoupenců. Je až k neuvěření, že se mu vláda vymykala z rukou a hrozící hospodářský kolaps i stav naprostého úpadku společnosti a postupný růst odporu vůči bolševické moci se jevil jako krajně nebezpečný. Největší autoritu i věhlas mezi ruskou i mezinárodní levicovou veřejností měl Trockij; každý viděl jeho konkrétní snažení i zásluhy jako na dlani, rovnoměrně byl milován i nenáviděn a není vyloučeno, že bez

9 Podrobně o tom píše D. Volkogonov (Triumf a tragédie) v kapitole Stalinův intelekt. Píše mj.: *„Stálý, trvalý zájem věnoval Stalin do konce života historické literatuře, především životopisům císařů a carů. Velmi důkladně studoval knihy I. Belljarminova Kurs ruských dějin, T. Vippera Studie z dějin římské říše, Alexeje Tolstého Ivan Hrozný, sborník Romanovci a jiná díla… Není těžké postřehnout, že ve výkladu ruských dějin spatřoval Stalin jeden z nejvýznamnějších nástrojů k upevnění samovlády a k formování společenského vědomí.“* (česky Triumf a tragédie, Sovětská literatura 1990, č. 6, s. 23).